

Ε. Χ. ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΟΣ: Ο ΧΑΡΑΚΤΗΣ,
(Εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1991, σ. 572

«Φαίνε και Σίγα», το ξεχασμένο αυτό ρητό, του, επίσης λησμονημένου, μυθογράφου του Β' μ.Χ. αιώνα, Βάβριου ή Βαβρία, το είχε επιλέξει ο Γιάννης Κεφαλληνός σαν έμβλημα της ζωής του. Το ίδιο αυτό ρητό, όπως το 'χε σκαλίσει και τυπώσει ο χαρακτήρας σε ξυλογραφία, το προτάσσει, ακολουθώντας τον, κάτω απ' το μεγάλο τίτλο του βιβλίου του, ο συγγραφέας Ε. Χ. Κάσδαγλης. Όμως, μπροστά σ' αυτό το βιβλίο, όσο κι αν είμαστε πρόθυμοι ν' ακούσουμε αυτή τη συμβουλή, στο τέλος, δε μας είναι μορετό να κρατηθούμε στη σιωπή. Διαβάζοντάς το, φτάνοντας στον κολοφώνα, νιώθουμε πως πρέπει να πάρουμε το λόγο, γιατί αναντίρρητα πρέπει για το βιβλίο αυτό κάτι να ειπωθεί.

Ήταν από χρόνια γνωστό, πως ετοιμαζόταν, πως γραφόταν μια μελέτη για το δάσκαλο, τον άνθρωπο που όσο λίγοι άλλοι εργάστηκε για την αναγέννηση της χαρακτικής στον τόπο μας. Οι παροικούντες την Ιερουσαλήμ γνωρίζαμε πως ο Ε. Χ. Κάσδαγλης, την ετοιμάζει... και την περιμέναμε. Ένα «προδημοσίευμα-πάρεργο» της έρευνας, που είχε δημοσιεύσει ένα χρόνο πριν ο συγγραφέας, *Το αγλαότεχνο τυπογραφείο των Αδελφών Ταρουσόπουλου*, (εκδ. «Άγρα», Αθήνα, 1990), μας είχε υποψιάσει, πως δε θα διαβάζαμε μια ακόμα μελέτη καριέρας ενός επιστήμονα-ιστορικού της τέχνης, ένα δηλαδή κείμενο μονάχα πλούσιο σε πληροφορίες και μεθοδικά γραμμένο, αλλά πως θα 'χαμε να κάνουμε μ' ένα βιβλίο ευαίσθητο, διαισθαντικό και παθιασμένο. Κι η προϊδέασή μας δε λάθεψε.

Πέρυσι, τέτοιον καιρό, λίγες μέρες πριν τις γιορτές, έφθασαν στα βιβλιοπωλεία δυο καλοτυπωμένοι, σε σχήμα 8^ο, τόμοι. Ήταν η βιογραφία του Γιάννη Κεφαλληνού μαζί μ' έναν ακόμα πολύτιμο τόμο, όπου ο συγγραφέας δημοσιεύει την αλληλογραφία και τα κείμενα του καλλιτέχνη. Τότε φάνηκε πως ένας κύκλος σιωπής είχε κλείσει. Ένας μύθος, που τον είχαμε νιώσει αδιόρατο να πλανιέται ακόμα, χρόνια πολλά μετά, όταν περάσαμε 'μεις μαθητές από 'κει που εργάστηκε και δίδαξε ο χαρακτήρας, είχε πάρει πλέον μια υπόσταση περισσότερο γήινη και πραγματική. Μια εικόνα θαμπή, που έφεγγε μέσα απ' την αχλή του χρόνου ερχόταν να ξεκαθαρίσει, να γίνει μια ευδιάκριτη προσωπογραφία και ν' αποκτήσει μιαν άλλη μήτε μυθολογική, μήτε αγιογραφική, αλλά ευλαβικά περιγραμμένη από ένα χέρι μαστόρικο και τρυφερό, από ένα πνεύμα σαφές και καθάριο, στο τι γύρευε και πώς να περιγράψει.

Ας ξεκαθαρίσουμε ευθύς εξαρχής πως η βιογραφία αυτή είναι εξαιρετι-

κή. Υποδειγματική σε έρευνα, σε επιμέλεια, στον έλεγχο των πηγών, στον τρόπο παρουσίασης ενός υλικού μεγάλης έκτασης και γεμάτου παγίδες για πλατειασμούς κι άστοχες περιπλανήσεις, που με οικονομία απέφυγε ο συγγραφέας της.

Υπάρχει όμως ένα ζήτημα που πρέπει να επισημανθεί. Ο συγγραφέας της φυλάγεται, ίσως υπερβολικά, να μη διολισθήσει σε τεχνοκριτικές αποτιμήσεις του έργου του καλλιτέχνη. Ακόμη περισσότερο τα ίδια τα έργα τα αντιμετωπίζει σαν βιογραφικά γεγονότα του χαρακτή, σαν περιστατικά της ζωής του. Φρόνιμη πράξη, αλλά αυτόχρονα προβληματική. Μπορεί άραγε να γράψει κανείς τη βιογραφία ενός ποιητή δίχως να μιλήσει για την ποίηση, τη βιογραφία ενός ήρωα δίχως ν' αναφερθεί στο θάρρος;

Μπροστά στον κίνδυνο του ερασιτεχνισμού ο συγγραφέας προτίμησε την αμήχανη σιωπή. Ο Ε. Χ. Κάσδαγλης δεν είναι ιστορικός της τέχνης, η ιστορία όμως της τέχνης του χρωστά πλέον αυτό το βιβλίο· ας μας επιτραπεί να πούμε, ότι αν του χρώσταγε και μερικές άστοχες κρίσεις, που πιθανά δε θ' απέφυγε αν επιχειρούσε να μιλήσει για το έργο του Κεφαλληνού, το κακό δε θα ήταν μεγάλο, το κέρδος όμως θα ήταν σημαντικότερο, γιατί φαίνεται καθαρά πως κι απ' την ποίηση κι απ' το θάρρος ο συγγραφέας δεν είναι στερημένος. Αυτή η παρατήρηση ας μη διαβαστεί ούτε σαν επίκριση, ούτε σαν απαίτηση υπερβολική. Ο Ε. Χ. Κάσδαγλης πλησίασε το θέμα του πολύ κοντά, έψαξε με ζήλο, θρήκε και ψηλάφησε τα ντοκουμέντα της ζωής του Κεφαλληνού, διάβασε τα χειρόγραφα, ξανάνοιξε τα γράμματα, μελέτησε τα κείμενά του, αναδίφησε αρχεία, σκάλισε τη μνήμη όσων τον έζησαν προσωπικά, όσων θυμόντουσαν και ήθελαν να διηγηθούν, έπιασε στις παλάμες του τα εργαλεία του, μαύρισε τις άκρες των δακτύλων του στις μήτρες των χαρακτηρισμών κι αφουγκράστηκε μέσα στα χέρια του καθετί που οδηγούσε στο τότε και σ' εκείνον, που έφερνε από το χθες μια πληροφορία, μιαν απόχρωση της αλήθειας που αναζητούσε. Έγραψε με προσοχή και κυρίως έγραψε μ' αγάπη. Διαβάζοντας τη βιογραφία του Κεφαλληνού, δεν είναι λίγες οι φορές που νιώθεις πως ο συγγραφέας της ήταν εκεί όπου διαδραματίστηκαν τα γεγονότα που αφηγείται, κι όχι μ' εκείνη τη μυθοπλαστική διάθεση που χάρισε δόξα στον Ίρβινγκ Στόουν και τη μεταθανάτια υπερβολική δόση τραγικότητας στο Βαν Γκογκ, αλλά με μια στέρεη τεχνική παράθεσης αυθεντικών ντοκουμέντων και μαρτυριών και με μια σοφή όσο και διακριτική πρόθεση, να μην προβάλλει αυτός περισσότερο απ' ό,τι εξιστορούσε, αλλά και να μη βρεθεί να υψώνει τον ανδριάντα κάποιου που δεν υπήρξε ποτέ τέτοιος αληθινά. Αν όμως η ακρίβεια των λεπτομερειών είναι μια αρετή, που διατρέχει όλο το κείμενο, απουσιάζει αντίθετα συχνά απ' αυτό μια κρίση περισσότερο γενικευτική, μια ματιά που ν' αγκαλιάζει κι όσα δε μαρτυρούνται άμεσα και δε σχετίζονται φανερά με τα ευρισκόμενα ντοκουμέντα, αλλά στάθηκαν όμως καθοριστικά για εκείνη ή ετούτη την επιλογή του καλλιτέχνη.

Ο ίδιος, ο συγγραφέας ψέγει και δίκαια τους ιστορικούς της τέχνης ότι μέχρι σήμερα μιλούν για την παρέμβαση των φιλελεύθερων στην τέχνη, στις αρχές της δεκαετίας του '30, ενώ δεν έχουν προσκομίσει καμιά μελέτη γι' αυτό το θέμα, σαν αυτό να 'ταν αυταπόδεικτο. Μέσα απ' την αλληλογραφία των Παπαντωνίου-Δημητριάδη, που δημοσιεύει, προσπαθεί ν' αναδείξει αυτή την παρέμβαση και πράγματι, τα στοιχεία που φέρνει στο φως είναι πολύ σημαντικά, θεμελιακά, για να κατανοήσουμε την παρουσία των Παρθένη, Δημητριάδη και Κεφαλληνού στη Σχολή Καλών Τεχνών, εκείνη την εποχή. Αλλά η οπτική του δεν είναι πάντοτε το ίδιο ανοικτή. Ποιο είναι, για παράδειγμα, το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο γεννήθηκε η έκδοση των «Λευκών Ληκύθων»; Τι σήμαινε το έργο αυτό για την εποχή του; Ο συγγραφέας καθώς δεν ξανοίγεται σε περιοχές που δεν προκύπτουν άμεσα από το υλικό που έχει συγκεντρώσει η έρευνά του, δε συνθέτει μια ιστορική ερμηνεία της εποχής κι έτσι αναπόφευκτα το φως που προσπαθεί να ρήξει στη ζωή και στο έργο του χαράκτη αδυνατίζει, μας δείχνει εδώ ένα προφίλ, αλλού ένα πρόσωπο, κάποτε μια κίνηση, αλλά συχνά διαφεύγει το σύνολο, η παρουσία ενός ανθρώπου μέσα στον κοινωνικό του χώρο και στη συγκυρία της εποχής, ο ορίζοντάς του ο πνευματικός και ο κοινωνικός, και το βλέμμα του καλλιτέχνη επάνω σ' αυτόν.

Οι «Λευκές Λήκυθοι», δεν πρέπει ν' αντιμετωπιστούν μόνο σαν ένα «χαρακτικό ρέκβιεμ», όπως τ' αποκαλεί ο συγγραφέας, γιατί μια τέτοια παρατήρηση, που συσχετίζει το έργο μόνο με το βιογραφικό στοιχείο της ηλικίας του χαρακτή και με τον επικείμενο θάνατό του, απαντά μόνο στα ερωτήματα για την επιλογή του θεματός του και παρακάμπτει το τόσο σημαντικό για τον καλλιτέχνη ζήτημα της εικαστικής έρευνας και των αισθητικών επιλογών του. Οι «Λευκές Λήκυθοι» πρέπει να φυλλομετρηθούν μπροστά στις φρίδες από πωρόλιθο που σκάλιζε ο Καπράλος, μπροστά στα, σαν αρχαία επιτύμβια, έργα που χρυσотоμούσε ο Μόραλης και τα σαν φαγιούμ πορτρέτα που ζωγράφιζε ο Τσαρούχης, πρέπει να συζητηθούν σ' έναν περίπατο στο λιθόστρωτο επάνω, που πέτρα πέτρα άπλωνε τότε, στα ριζά της Ακρόπολης, ο Πικιώνης, σαν ένα ακόμη έργο μιας εποχής που οι σημαντικότεροί της εκπρόσωποι στις τέχνες, αδελφωμένοι, δοκίμαζαν να πλάσουν ένα ύφος μ' ελληνικά χαρακτηριστικά, μια τέχνη που να είναι σε θέση να «φαίνεται και να σιγά» μέσα απ' τη πλαστική μνήμη και το ήθος της απλότητας αυτού του τόπου. Δεν είναι εδώ τόπος, για να συζητηθούν θέματα τόσο σημαντικά και πολύπλοκα, απλά θέλουμε να επισημάνουμε αυτή την κατά τη γνώμη μας δυσκολία, που παρουσιάζει η απόφαση του συγγραφέα να μην υπεισέλθει στα αισθητικά και ιδεολογικά προβλήματα της τέχνης του Κεφαλληνού.

Θα μπορούσε βέβαια να μας αντιπροταθεί ότι όποιος έχει την πρόθεση και τις ικανότητες για ένα τέτοιο έργο, από τη στάση του συγγραφέα αυτή μπορεί να μην βοηθηθεί αλλά και σε τίποτε δε θα έχει παραπλανηθεί. Και θέ-

βαια σ' αυτό θα είχε δίκιο, όμως μέχρι αυτή η άλλη μελέτη να πραγματοποιηθεί, το έργο του Κεφαλληνού θα παραμένει σε δεύτερη μοίρα, στη σκιά της προσωπικότητάς του, κι ίσως αυτό δεν είναι τυχαίο.

Ας θέσουμε στο σημείο αυτό ένα ερώτημα-πρόβλημα για τον Κεφαλληνό, που προκύπτει από τον τόσο πολύτιμο κατάλογο των έργων του χαρακτή, που έχει συντάξει και δημοσιεύει ο Ε. Χ. Κάσδαγλης. Δεχόμενοι την πληρότητα του καταλόγου, μετράμε 38 ξυλογραφίες, 9 χαλκογραφίες, 1 λιθογραφία, 5 διπλώματα, 31 βιβλία μ' ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά, 3 λευκώματα και δύο δεκάδες περίπου άλλες χαρακτηριστικές εργασίες, γραμματόσημα, επιστολόχαρτα, κ.λπ., σύνολο δηλαδή λιγότερο από δύο εκατοντάδες χαρακτηριστικά. Με δεδομένο ότι ο χαρακτήης έζησε πάντα μίαν άνετη ζωή, δίχως δηλαδή ν' αποροφηθεί από βιοποριστικές ετεροαπασχολήσεις ή ασθένειες που θα τον σταματούσαν για χρόνια απ' το έργο του, αναλογιζόμενοι δηλαδή ότι από το πρώτο χαρακτηριστικό του, το 1920, δεν έπαψε να εργάζεται σαν χαρακτήης μέχρι το θάνατό του, το 1957, πρέπει ν' αναρωτηθούμε για το μικρό, αν όχι πενιχρό αυτόν απολογισμό. Είναι μήπως ο Κεφαλληνός άλλη μια περίπτωση, ας πούμε σαν αυτή του Κατσιμπαλή, όπου η προσωπικότητα του καλλιτέχνη είναι σημαντικότερη από το έργο του; Μια περίπτωση, όπου η ζωντανή παρουσία-διδασκαλία, η καθημερινή δράση, ο έλεγχος κι η κριτική σκέψη επάνω στους σύγχρονούς του, η μαγνητική επιρροή κι η γοητεία που ακούσε η προσωπικότητά του σ' όσους τον πλησίαζαν, είχε μεγαλύτερες κι ευεργετικότερες επιπτώσεις απ' ό,τι τα ίδια τα έργα του; Η υπόθεση αυτή νομίζουμε ότι πρέπει πριν απορριφθεί να συζητηθεί ή τουλάχιστο να δικαιολογηθεί αυτή η ανακολουθία που προβάλλει, ανάμεσα στο πανθομολογούμενο κι αδιαμφισβήτητο κύρος του δάσκαλου και στην περιορισμένη ευρύτητα της εργασίας του. Η αδιαμφισβήτητη ποιότητα του έργου του δεν είναι από μόνη της απάντηση ικανοποιητική, γιατί συγκρίσεις με καλλιτέχνες ισοϋψείς, όπως ο Άγγελος Θεοδωρόπουλος ή ο Δημήτρης Γαλάνης, αποδεικνύουν ότι η ποιότητα δε δικαιολογεί πάντα την έλειψη εκτεταμένου έργου. Υπάρχουν βέβαια εξαιρετικά ολιγογράφοι ποιητές, σαν το Γρυπάρη, σαν το Σεφέρη, αλλά πρόκειται εδώ για κάποιον παρόμοιο καλλιτέχνη; Η φύση του έργου του Κεφαλληνού, σε μεγάλο βαθμό διακοσμητικού-συνοδευτικού λογοτεχνικών εκδόσεων, η αποδοτικότητα του μπροστά σε μιας τέτοιας υψής και σημασίας καλλιτεχνική εργασία, μας υποψιάζει για το ότι δεν ήταν ο υπερβολικός στοχασμός, η αδιάκοπη εργασία του ίδιου στοίχου, του ίδιου όρθιου ξύλου στην περίπτωση του, που απέδωσε ευάριθμα αποτελέσματα. Θα είχαν άλλωστε βρεθεί σχέδια, προσχέδια, ημιτελείς προσπάθειες, στραβοκοπιδιασμένα ξύλα όπου το «α-πνευκταίο» θα είχε ενεργήσει μοιραία, θα είχαν διασωθεί τα λεγόμενα «fond d'atelier» ή έστω ένα μέρος τους, όλη αυτή η προεργασία που θα μαρτυρούσε μίαν αδιάκοπη εργασία δεκαετιών, που όμως δε φαίνεται να θρέθηκε.

Η μελέτη του Ε. Χ. Κάσδαγλη αναδεικνύει άθελά της το ερώτημα αυ-

τό, ακόμα και με τη μετατόπιση του συγγραφέα προς τα βιογραφικά γεγονότα της ζωής του, σε βάρος των καλλιτεχνικών έργων κι απόψεων του καλλιτέχνη.

Μια ακόμα παρατήρηση ας μας επιτραπεί. Για έναν τόσο προσεκτικό μελετητή και για μια έρευνα τόσο ενδελεχή, μας φαίνεται ανεξήγητη η ευκαιρία που άφησε ο Ε. Χ. Κάσδαγλης να του διαφύγει, να μελετήσει δηλαδή τη βιβλιοθήκη του Κεφαλληνού. Να ξεφυλλίσει τα ίδια του τα βιβλία και λευκώματα και να ιχνηλατήσει σ' αυτά τους πνευματικούς κι εικαστικούς δρόμους που ο χαρακτήρας είχε διατρέξει. Η γυναίκα του Κεφαλληνού, μετά το θάνατό του, είχε προσφέρει στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, την πλούσια βιβλιοθήκη του, γεγονός που σημειώνει άλλωστε κι ο συγγραφέας. Δεν γνωρίζουμε όμως αν γνωρίζει ότι η λεπτομερής καταγραφή της βιβλιοθήκης αυτής υπάρχει πλήρης στο χειρόγραφο κατάλογο των εισερχόμενων βιβλίων της βιβλιοθήκης της Σχολής, όπου υπάρχουν θέβαια και τα βιβλία. Μια τέτοια συστηματική μελέτη-έρευνα θα μας αποκάλυπτε σ' ένα μεγάλο βαθμό όχι μόνο την πνευματική συγκρότηση και τα εικαστικά ενδιαφέροντα του χαρακτήρα αλλά πολύ πιθανό θα μαθαίναμε, μέσα από ενδεχόμενες σημειώσεις, όπως αυτές, οι χειρόγραφες, του Γκρέκο στα περιθώρια του έργου του Βιτρούθιου, *De architectura*, στην έκδοση του Daniel Barbaro, κάτι για τις δικές του προσωπικές σκέψεις και κρίσεις για πρόσωπα, έργα και θέματα που μελετούσε. Μια τόσο προσεκτική μελέτη, αν ξαναεκδοθεί, θα 'ταν ευτύχημα να συμπεριλάβει μια έρευνα αυτών των στοιχείων, που δυστυχώς διέλαθαν της ερευνητικής προσοχής του συγγραφέα.

Σαν υστερόγραφο θα 'ταν ασύγνωστη αμέλεια να μην αναφέρουμε τη στοργική για το δάσκαλό του φροντίδα, που έδειξε με λεπτότητα ο Γιώργης Βαρλάμος στην καλλιτεχνική επιμέλεια των δύο αυτών πολύτιμων τόμων.

Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος